

Almare Stäket, Gustav Trolle och den svenska nationalstatens födelse

I år, exakt 500 år sedan Gustav Eriksson Vasa valdes till svensk kung, har det förekommit en debatt bland historiker om hur gammal staten Sverige egentligen är. Somliga, däribland TV-historikern Bo Ericson och arkeologen Jonathan Lindström, hävdar att Sverige är mycket äldre än 500 år, allra minst 1000 år och kanske dubbelt så gammalt. Man hänvisar då till att det fanns ett Svealand eller Svealandsrike ända sedan Birkatid som senare via Birger Jarl och Magnus Eriksson med deras olika lagar konsoliderades i ett verkligt Sverige. Det bör då påpekas att själva beteckningen "Sverige" kan beläggas först i början av 1300-talet och beteckningen "Svealand" finns dokumenterad ännu senare.

Andra historiker menar att det inte är meningsfullt att tala om en suverän svensk stat, en nationalstat, förrän just i samband med Gustav Vasas styre. Dit hör bland andra Dick Harrison som har skrivit följande ord om konflikten kring Almare Stäket och dess betydelse för framväxten av den svenska nationalstaten:

"Få enskilda platser har betytt lika mycket för Sveriges historia som Almare Stäket. I skiftet mellan 1400- och 1500-talet var denna biskopsborg nationens främsta konfliktorsak och mest problematiska stötesten i den till synes ändlösa kampen mellan furste- och kyrkomakt. – I mångt och mycket präglade striderna om Almare Stäket den svenska rikshistorien i ett av dess mest avgörande skeden, mitt i skärningspunkten mellan medeltiden och tidig modern tid. Biskopsborgens dramatiska fall för Sten Sture den yngres regim åren 1517-1518 kan mycket väl uppfattas som en symbolisk begynnelse på den starka nationalstatens tidevarv."

Huvudrollsinnehavarna, protagonisterna, i detta historiska drama var tre yngre män, alla med höga ambitioner och stor handlingskraft, som det är värt att känna närmare för att förstå konflikten kring Almare Stäket:

Kristian II (1481-1559), dansk kung 1513-23, i Sverige kallad Kristian Tyrann, i Danmark ibland – och ganska felaktigt – Kristian den gode. Han hade tre huvudsakliga ambitioner:

a/ Att återupprätta, eller konsolidera och förstärka, Kalmarunionen (1397-1523) med Danmark som oinskränkt ledarnation och honom själv som kung över alla tre rikena.

b/ Att bryta Hansans makt i Östersjö- och Nordsjöområdet och skapa ett av Danmark lett handelsherravälde som även kunde utmana Nederländerna, att bygga ett nordeuropeiskt imperium där Kalmarunionen stod i centrum.

c/ Att bryta, eller åtminstone påtagligt försvaga, det danska högfrälsets makt med hjälp av stöd från borgerskapet och bönderna (han började avskaffa livegenskapen).

Sten Sture den yngre (1492-1520), svensk riksföreståndare 1512-20, också han med tre huvudsakliga ambitioner:

a/ Att bli kung över Sverige utan den danske kungens överhöghet och med begränsat inflytande för högfrälset i det svenska riksrådet.

b/ Att försvaga kyrkans makt, framför allt ärkebiskopen – ”påvens man”.

c/ Att försvaga ”adelsskandinavismen”, dvs. de högfrälsemän som ägde storgods i både Sverige och Danmark och därför gynnades av Kalmarunionens otydliga kungamakter.

Gustav Trolle (1488-1535), svensk ärkebiskop av Uppsala 1515-21, med en huvudsaklig ambition:

- Att stärka kyrkans och biskopsfrälsets, dvs. i praktiken sin egen, makt, i likhet med företrädarna Jakob Ulfsson (1470-1515), Jöns Bengtsson Oxenstierna (1448-68) och Nils Ragvaldsson (1438-48). Såsom ”påvens man” var han en militant motståndare till att den världsliga makten i Sverige skulle inkräkta på kyrkans och biskoparnas privilegier och särställning.

Det var alltså tre påfallande unga stridstuppar som under några år lyckades både besegra varandra och sedan sopas bort från den politiska scenen.

För att förstå hur **den politiska scenen i Sverige och Skandinavien** såg ut kan man dra sig till minnes hur den berömde sociologen Max Weber definierade en

genuin statsmakt: "En stat är den organisation som har monopol på det legitima bruket av våld inom ett givet territorium."

Detta var vad som **INTE** existerade i Sverige före Gustav Vasa. Tvärtom: i det förgustavianska Sverige fanns betydande våldsapparater på många håll (se exempelvis Martin Neuding Skoog: "I rikets tjänst. Krig, stat och samhälle i Sverige 1450-1550" 2018). De cirka 30 ledande högfrälsemännen förfogade över kavalleri, legosoldater och befästa borgar som många gånger översteg vad kungen eller riksföreståndaren kunde uppbåda. Detsamma gällde de sju biskoparna (ärkebiskopen i Uppsala samt biskoparna i Linköping, Västerås, Skara, Strängnäs, Växjö och Åbo) som satte påvens dekret/bullor före svensk lag och hade Roms välsignelse att hålla sig med hundratals legosoldater i varje stift. Städernas borgerskap utrustade egna välbeväpnade vaktstyrkor som vid behov kunde växa snabbt. Och när man på landsbygden drabbades av ofred kunde väldiga bondeuppbåd stampas fram, beväpnade med dåtidens vassaste vapen, armborst, och skyddade av timmerbrötar i de djupa skogarna.

De som kommenderade dessa våldsapparater drog inte heller åt samma håll. Ibland stöttade herremän och biskopar kungen/riksföreståndaren, ibland stöttade de någon inhemsk utmanare, ibland den danske kungen. I gränsbygder mot Blekinge, Skåne, Halland och Norge tog väpnade bönder ofta parti för sina fränder på andra sidan gränsen snarare än att sluta upp bakom härskaren i Stockholm. De rustade borgerskapen, å sin sida, sneglade oftast åt den makthavare (svensk eller utländsk) som kunde ge dem flest och bäst handelsförmåner. Pragmatism, opportunism och självbevarelsesdrift var det som kunde mobilisera trupper och vapen i Sverige före 1523. Något centralt våldsmonopol var det inte tal om.

Hur såg då **aktörernas rollfördelning**, de politiska institutionerna, ut i Sverige och Kalmarunionen?

Högst upp stod **kungen över Kalmarunionen**, dansk eller dansktillsatt.

Därnäst kom **kungen i Sverige**, då det fanns en sådan – Erik av Pommern, Kristofer av Bayern, Karl Knutsson (3 ggr), Kristian I, Kristian II.

Därnäst, i frånvaro av svensk kung, **riksföreståndaren**, ett intermittent svenskt ämbete från och med 1438.

Vid sidan av kung/riksföreståndare stod **riksrådet** bestående av världsligt högfrälse och biskopar, **lett av ärkebiskopen**.

Därnäst **riksmötet** som kunde inkallas av riksföreståndaren/kungen, och inbegrep även borgare och odalmän/bönder (embryo till ståndsriksdag).

I teorin, och ofta i praktiken, leddes Sverige av **två slags regeringar**:

1/ Kyrkan: påven, ärkebiskopen, biskoparna, domkapitlen

2/ Den världsliga makten: kung, riksföreståndare, riksråd, riksmöte

Kalmarunionen stöddes främst av högfrälse som hade gods och slott på båda sidor gränsen (har ibland kallats "adelsskandinavism")

Nationen Sverige stöddes främst av lägre samhällsskikt, med undantag för gränsbygdernas folk ("gränsbygdsskandinavism")

Exempel på adelsskandinavism: **Släkten Trolle**

Birger Knutsson ägde gårdar i småländska Varend på 1350-talet. Dubbades till riddare 1365 av kung Magnus Eriksson.

Sonen Birger Birgersson d ä (den förste att kalla sig Trolle) död 1446

Sonen Birger Trolle d y (1401-1471) skapade godskomplex: flera hundra gårdar med Bergkvara utanför Växjö som maktpolitiskt centrum. Dubbades till riddare 1440 av kung Kristofer och utnämndes 1440 till hövitsman på Kalmar slott.

Sonen Arvid Trolle (ca 1435-1505) utökade godskomplexet till över 1000 gårdar i Sverige (merparten i Småland) och minst 475 i Danmark. Länstagare i flera häradar, svenskt riksråd, lagman, riddare och hövitsman.

Sonen Erik Trolle (1460-1529) blev riksråd 1487 och var rådsaristokratins ledande man mot riksföreståndaren Svante Nilssons unionsfientliga politik. 1512 vald till riksföreståndare men utmanövrerades snabbt av Sten Sture den yngre (son till Svante Nilsson, död 1512) mot ärkebiskop Jakob Ulfssons vilja.

Sonen Gustav Trolle (1488-1535) som vi strax återkommer till.

Först några ord om **Almare Stäket som biskopsborg och arena** för maktkampen mellan Sten Sture d y och Gustav Trolle:

Almare Stäket nämns första gången 1308 – befast genom pålningar (stäk) i vattnet.

1398 nämns Almare Stäket första gången som en borg, vilken brändes ned 1434 under Engelbrektupproret.

1440 övergick Almare Stäket genom byteshandel till ärkebiskop Nils Ragvaldsson. Denne var ryktbar i hela Europa genom att vid kyrkomötet i Basel 1434-36 ha hävdats att göterna var de ursprungliga goterna och därmed ungefär civilisationens ursprung – vilket brukar betraktas som starten för den svenska göticismen. Den makthungrige Ragvaldsson gick genast igång med att bygga en ny biskopsborg som kunde stärka kyrkans ställning mot kungar och riksföreståndare.

När Nils Ragvaldsson avled 1448 ökade hans inte mindre makthungrige efterträdare Jöns Bengtsson (Oxenstierna) takten i borgbygget och fick bekräftelse från både kungar och riksföreståndare att såväl borgen som länet däromkring tillhörde Uppsala domkapitel (dvs. honom själv).

Från 1470 kontrollerades Almare Stäket av ärkebiskop Jakob Ulfsson, som låg i ständig fejd med Sten Sture d ä, och som fick Almare Stäkets län bekräftat 1497 av (den danska, norska och svenska) kung Hans.

Åter till Gustav Trolle och **skådeplatsen för krigen** mellan honom, Sten Sture och Kristian II.

23-åringen Gustav Trolle inledde från maj 1511 universitetsstudier i Köln. I september 1513 erhöll han ett påvebrev från Rom som gav honom rätt att inträda i lediga ämbeten i Uppsala domkapitel (däribland ärkebiskopsämbetet).

Som 27-åring valdes Trolle våren 1515 till ärkebiskop av riksrådet efter pragmatikern Jakob Ulvsson (i tjänst sedan 1470) mot Sten Stures vilja.

Han återvände till Sverige i september 1515 med ett påvebrev som i juni godkänt honom som ärkebiskop med nya rättigheter: 1/ att rusta 400 man legosoldater, 2/ att få officiell (påvlig) förlåtelse i förväg för eventuell framtida blodsspillan i kamp mot sina och kyrkans fiender, 3/ att vid behov begära hjälp

från världslig makt (läs: t ex Kristian II), 4/ att lysa sina, och därmed kyrkans, fiender i interdikt (förbud att delta i gudstjänst, i praktiken bannlysning).

När Gustav Trolle återkom till Sverige begav han sig direkt till Uppsala och undvek avsiktligt därigenom att konfronteras med riksrådet i Stockholm och riksföreståndaren Sten Sture. Denne hade nämligen i juli samma år dragit in det län som Almare Stäket stod på och förklarat det vara kronans mark, inte Uppsala domkapitels, något som den nya ärkebiskopen vägrade att acceptera. (I själva verket hade som vi sett först kung Kristian I och sedan kung Hans överlåtit länet till dåvarande ärkebiskopar.)

Detta blev början till en långvarig konflikt mellan Sten Sture och Gustav Trolle. Riksföreståndaren anklagade ärkebiskopen för landsförräderi, eftersom denne vägrade att svära länsed till kronan och riksrådet, och spädde på med att beskylla Trolle för att vara i maskopi med Danmarks Kristian II. Hösten 1516 belägrades Almare Stäket av Stures trupper och på nyåret 1517 förklarade ett riksmöte att Trolle var "rikets skändligaste förrädare".

Detta gav Kristian II ett välkommet tillfälle att utnyttja splittringen inom det svenska högfrälset till att försöka utsträcka sin makt på svenskt territorium. Inte mindre än tre gånger invaderade Kristian II trupper Sverige i det syftet. Så Sten Sture kunde därigenom vinna en politisk poäng: Det danska – misslyckade – angreppet sjövägen på Sverige i maj 1517 sades från Sturepartiets sida vara en bekräftelse på förräderianklagelsen mot Gustav Trolle, varefter den danske ärkebiskopen Birger i Lund bannlyste Stureregimen.

Den 23 november 1517 hölls ett av Sten Sture och hans bundsförvanter dominerat riksmöte i Stockholm som officiellt stämplade Gustav Trolle som landsförrädare och danskallierad. Man beslöt också att Almare Stäket måste förstöras i grunden. Vid mötet undertecknade de närvarande med sigill den så kallade **sammansvärjningsurkunden** mot ärkebiskopen, vilket skulle spela en nyckelroll inför Stockholms blodbad tre år senare.

I december 1517 kapitulerade Gustav Trolle och spärrades in i Västerås slott där han avsåg sig ärkebiskopsämbetet i en skrivelse till påven där det framgick att avsägelsen var påtvingad. Under 1518 demolerades Almare Stäkets borg till en ruin.

Sommaren 1518 angrep Kristian II på nytt Sverige från sjön och förlorade vid Brännkyrka. Efter ett fejkat medlingsförsök med sex svenskar som gisslan, däribland Gustav Eriksson Vasa, avseglade den danska flottan till Köpenhamn.

I september 1519 hade Gustav Trolle via hemliga ombud lyckats utverka en påvlig bulla som krävde att Trolle skulle frisläppas och att Sten Stures regim skulle ställas inför en påvlig domstol. Ungefär samtidigt bannlyste biskoparna i Lund och Roskilde Stureregimen och lyste interdikt över Sverige. Detta innebar i princip att Kristian II kunde agera som verkställare av kyrkans dom i ett framtida "heligt krig" eller korståg mot Sverige och Sturarna.

I januari 1520 inledde Kristian II ett tredje angreppskrig mot Sverige, nu till lands genom Västergötland och Östergötland. Sten Sture dödades vid Bogesund (Ulricehamn) och den svenska armén drevs på flykt.

6 mars 1520 erkände riksrådet Kristian II som kung i Sverige – "Uppsala dagtingan" – i utbyte mot kunglig amnesti för alla inblandade. Gustav Trolle frigavs och återinträdde i riksrådet som nu dominerades av "adelsskandinaver" som vänt kappan efter vinden. Långfredagen den 6 april besegrade den danska hären vad som återstod av den svenska. Allt fler inom högfrälset gick över till den "adelsskandinaviska", nu i praktiken danska Kalmarunionssidan. I september övertalades Kristina Nilsson, Sten Stures änka och härskare på Stockholms slott, att böja sig för segraren Kristian II som den 7 september tågade in i Stockholm. Kröningen förrättades den 4 november på Stockholms slott av den återinsatte ärkebiskopen Gustav Trolle inför nästan hela det svenska högfrälset och biskoparna som hade utlovats fullständig amnesti. Efter tre dagar festande var stunden inne för honom att hämnas på Sturarna.

Bakom låsta dörrar läste Gustav Trolle upp en klagoskrift i vilken han anklagade ett stort antal herrar och prelater – samtliga Stureanhängare – för att ha åsamkat kyrkan och honom själv mycket omfattande ekonomisk skadegörelse, främst genom förstörelsen av Almare Stäket. Att detta hade drabbat ärkebiskopen och kyrkan betecknade Trolle som "uppenbart kätteri". Med den beteckningen gällde inte kungens löften om amnesti, eftersom amnesti som getts till kättare saknade giltighet enligt kanonisk rätt och följaktligen kunde brytas. Som huvudargument anfördes den "sammansvärjningsurkund" som riksmötet i Stockholm den 23 november 1520 hade riktat mot ärkebiskop Trolle.

Nästa dag, den 8 november 1520, sammanträdde en andlig domstol ledd av biskopen i Odense och fastslog att anklagelsen om kätteri var korrekt, vilket enligt kanonisk rätt innebar dödsstraff. Stockholms blodbad blev det omedelbara resultatet. Denna välkända katastrof är mycket omskriven och behöver inte återberättas här.

Stockholms blodbad blev i sin tur startskottet för ett allt bredare uppror i Sverige, lett av Gustav Eriksson Vasa som sommaren 1519 hade flytt från Danmark men noga aktat sig för att delta i kröningsfestligheterna för Kristian II. Resultatet blev att Gustav kunde väljas till svensk monark den 6 juni 1523 – vilket även blev den definitiva slutpunkten för Kalmarunionen.

Och därmed inleddes en omvandling av det svenska riket till en enhetlig nationalstat med statligt våldsmonopol som vi alltsedan Gustav Vasas tid har haft i Sverige. Redan vid Västerås riksdag avväpnades biskoparna, och kyrkornas rikedomar konfiskerades till förmån för statskassan. Det världsliga högfrälsets militära styrkor införlivades i en växande statlig krigsmakt, riddare och väpnare anställdes som officerare i den kungliga armén. Efter några bondeuppror, särskilt Dackefejden 1542-43, lät sig bönderna inordnas i kronans nyorganiserade rustningsväsen, vilket medförde att Gustav Vasa kunde avpollettera de utländska legosoldater som han med lån från Hansan hade rekryterat för att erövra makten i Sverige. Nya skatteuttag åt alla håll skapade starka statsfinanser som kunde bekosta både den kungliga försvarsorganisationen och en växande och allt effektivare statlig byråkrati.

Det vill säga: närmast ljusår från det mischmasch av konkurrerande maktcentra som präglade senmedeltidens svenska rike. I sanning en revolutionär förändring.

Och i denna svenska "revolution" spelade Almare Stäkets biskopsborg, dess borgherre Gustav Trolle och dess förstörelse av Sten Sture d y:s knektar en absolut nyckelroll som utlösande faktor.

PER JÖNSSON

Post scriptum: **KRISTIAN II:s och GUSTAV TROLLES ÖDEN EFTER 1520**

Kristian II mötte efter Stockholms blodbad genast motgångar och uppror i Sverige och måste snart ge upp hoppet om att bevara Kalmarunionen under dansk överhöghet. Hansan anslöt sig till svenskarnas resning under Gustav Eriksson Vasa och det danska högfrälset beslöt att fördriva Kristian och söka stöd hos hans farbror hertig Fredrik av Holstein. Den 20 januari 1523 sade högfrälset med stöd av borgare och odalmän upp sitt stöd för Kristian II och den 16 mars valdes hertig Fredrik till ny dansk kung.

Den 13 april 1523 lämnade Kristian Danmark och sökte skydd i Nederländerna där hans hustru Elisabets syster Margareta styrde under deras fader Wienkejsaren Karl V. Kristian sökte under flera år stöd för att återerövra Sverige hos svågern Karl V, hos kung Frans I i Frankrike, i England, Skottland och Polen samt hos påven i Rom – allt utan påtagligt resultat.

1531 lyckades dock Kristian få hjälp av kejsaren för att angripa Norge – mot löfte att Norden skulle bli kejserliga lydländer. Inom kort var Norge ockuperat av Kristians styrkor. Men Danmark och Hansan gick till motattack och Kristian kapitulerade sommaren 1532. Han fördes till Danmark och fängslades på Sönderborgs slott.

I januari 1559 avled Kristian i fängelset på Kalundborgs slott. Han gravsattes i Odense, till skillnad från samtliga andra danska monarker som är begravda i Roskilde domkyrka.

Gustav Trolle ingick efter Kristian II:s avresa från Stockholm vid jultid 1520 i det av Kristian tillsatta riksrådet (tillsammans med bl.a. biskopen i Odense och Strängnäs Jens Beldenak, Västerås biskopen Otto Svinhuvud samt Skarabiskopen och rikshövitsmannen Didrik Slagheck)

Trolle förlorade våren 1521 ett stort slag i Uppland mot Gustav Eriksson Vasas styrkor. Han valdes i juni av ett decimerat riksråd till rikshövitsman och försökte därefter utan framgång nå en förhandlingsuppgörelse med Gustavs folk.

I september flydde Trolle till Danmark där han utnämndes som biskop och krönt Kristian II:s efterträdare kung Fredrik I 1524.

1526 anslöt sig Trolle på nytt till den bortjagade Kristian och deltog 1531-32 som befälhavare i Kristians misslyckade expedition i Norge. Han hamnade i dansk fångenskap men frigavs 1533 efter Fredrik I:s död.

1534 anslöt sig Trolle under grevefejden till den tyske och Hansastödde greve Christoffer av Oldenburg och valdes till biskop på Fyn.

1535 sårades Trolle som lokal militär befälhavare allvarligt i slaget vid Öxneberg på Fyn. Han tillfångatogs och fängslades på Gottorps slott där han påstås ha begått självmord samma år.

TVÅ I SANNING OMVÄXLANDE LIVSÖDEN...